

AZ IGAZSÁGOSSÁGRÓL*

TÓTH OLIVÉR ISTVÁN

AKÖVETKEZŐKBEN NIETZSCHE AZ *ANTIKRISZTUS*ÁNAK továbbgondolásán keresztül, az abban és életműve más könyveiben kibontott „kettős-társadalom” elméletének továbbfejlesztésével szeretném bizonyítani, az igazságosság fogalmának általános meghatározására irányult kísérletek hiábavaló voltát. Mindezt azzal a kitételrel, hogy – állításom szerint – az igazságosság kizárólag a társadalom részeinek, egyes kisebb közösségek paradigmájában, de nem az egész emberiség egyetemes fogalomkörében értelmezhető. Ehhez először Nietzsche *Az Antikrisztus*ának rövid áttekintését szeretném adni az általam a későbbiekben felhasznált szempontok alapján, majd az ebből továbbfejlesztett két paradigmát szeretném meghatározni, és történelmi keretbe helyezni. Mindezt azért, hogy Nietzsche a modernitás „kialakulásában” betöltött szerepének bemutatása után megkísérleljek a paradigmákból származó konfliktusra valamilyen megoldást találni, és olyan igazságosságfogalmakat adni, amelyek valamilyen megoldást kínálnak az emberiséget több mint kétezer-öt száz éve szétfeszítő feszültségre.

Nietzsche alapvetően három szempontból kritizálja a kereszténységet: egyrészt a részvét, másrészt a hamis értékek létrehozása, harmadrészt a „csandala-bosszú” volta miatt. Ezek közül az utóbbi kettőről később lesz szó a kettős-társadalom történelmi áttekintésénél, hiszen ezeket én jobbra kritika nélkül el tudom fogadni, míg az elsőt diskurzus tárgyává próbálom tenni az esszé utolsó harmadában.

Nietzsche alapvetően két fogalmat használ az emberek (emberi létmódok) leírására, amelyek lényegüket tekintve az *Übermensch* és a csorda különböző szinonimáiként funkcionálnak. Azonban én mégse ezeket a fogalmat használnám, ugyanis Nietzsche terminológiájában nincs egyértelműen elkülönítve, mikor beszél az *Übermensch* fogalommal a „jólsikerültekről” és mikor a majdani „kitenyésztenő” ember feletti emberről; vagyis nem tiszta, a fogalom mikor a kortárs szellemi nagyságokra és mikor a jövőben létrejövő új ember-típusra (létmódra) vonatkozik. Mivel Nietzsche szóhasználatának átvételével én tovább fokoznám ezt a kétértelmőséget, így az „individualista” és a

* A Magyar Filozófiai Társaság 2007 őszi esszépályázatot írt ki *'Az igazságosság'* címen középiskolás diákok számára. Az eredményhirdetésre 2008 júniusában, a szegedi Filozófus Diákalkalmozó (FIDI) keretei között került sor. Az esszépályázat nyertese Tóth Olivér István, a budapesti Fazekas Mihály Gyakorló Gimnázium diákja lett. Az esszépályázat kiírásának megfelelően a nyertes dolgozatot jelen kötetünkben közöljük.

„kollektivista” kifejezést használok a jövőben, amelyek mellett a későbbiekben a második értelemben megtartom az *Übermensch* kifejezést.

Az individualista kifejezésen a továbbiakban nagyjából azt értem, aki (1) önmagára irányuló filozófiát követ, (2) így képes az önreflexióra, (3) és képes a premisszák nélküli gondolkodásra.¹ A kollektivista kifejezésen azt értem, akit Nietzsche a „hívó” illetve „keresztény” terminológiával jelölt, vagyis aki (1) nem önmagára irányul,² (2) önreflexióra *jobbára* képtelen, vagy ha mégis (3) akkor azt egy előre felállított paradigmában, gondolatrendszerben teszi. Ahogyan Nietzsche is kifejti, alapvetően a kettő *létmód* között nem lehetséges a választás,³ de a magatartásformák között létezik választás: egy individualista hozhat ilyen-olyan okból kifolyólag kollektivista döntést, ahogyan egy kollektivista is hozhat individualista döntést, de csak a kollektivista paradigmán belüli, relatív individualizmust értve ezen.

A következőkben megpróbálom bemutatni e két paradigma fejlődését, kölcsönhatásait és következményeit az emberi történelemre, hogy ezen keresztül bizonyítsam, hogy (1) az individualizmus és a kollektivizmus valóban létező, releváns fogalmak *történelmi keretek között* is, (2) hogy az individualista és a kollektivista létmód káros, illetve jótékony oldalait megpróbáljam bemutatni.

Az emberiség történelme ott kezdődik, ahol a filozófia története kezdődik, és ott fog végződni, ahol a filozófia története végződik. Mindaz, ami ezen intervallum előtt és után történt és történni fog, nem tartozik az emberiség, csupán az emberi faj történetéhez. Hiszen az ember ember volta abban és majdnem csak abban fejeződik ki, hogy képes az önreflexióra. Így amíg nem alakult ki a bölcsélet, és miután már eltűnt az, nem beszélhetünk történelemről, emberiségről, csupán egy faj, az emberi faj evolúciós fejlődéséről. Azonban mikor kialakult a filozófia, és az ember emberré lett, akkor egy tisztán individuális filozófia emelkedett ki a történelem kódéből. Hiszen bár a preszokratikusok még a létező problémájával foglalkoztak, de mindezeket a vizsgálódásokat, ahogyan a későbbi filozófusok is tették, az egyén szempontjára levetített „receptek” előállítására használták. Vagyis mindegyik ókori filozófus arra a kérdésre kereste a választ: „hogyan éljek?”, „hogyan lehetek boldog?” (hogyan kerülhetek az *eudaimonia* állapotába?). Még a sztoikusok is, akik azt

¹ Nagyjából megfelel az *Übermensch* nietzschei első jelentésének.

² „A hit embere – mindenféle „hívó” szükségképpen függő ember – olyasvalaki, aki nem képes arra, hogy önmagát tegye meg céllá...” - Nietzsche, Friedrich Wilhelm: *Az Antikrisztus. Atok a kereszténységre*. Máriabesenyő-Gödöllő, Attraktor Kiadó, 2007. 54 §, kiemelés az eredetiben

³ „nem áll szabadságukban az, hogy másodíkok legyenek” - Nietzsche, F. W.: *Az Antikrisztus* 57. §; „senkinek sem áll szabadságában az, hogy keresztény legyen...” - Nietzsche, F. W.: *Az Antikrisztus* 51. §

tanították, hogy minden egy,⁴ és az egyének a társadalom hasznos részévé kell válnia, mindezt a céllal tették, hogy az egyén lelki békéjét (azaz *eudaimoniáját*) biztosítsák. Ezek a filozófiák teljes mértékben az egyén ön-reflexiójára, tudatos döntésére, önmeghatározó választására épültek, hiszen a sok felkínált „boldogságformula” közül kellett kiválasztania az illetőnek a megfelelőt, amely neki a legjobban megfelel. Erre vonatkozott a delphoi jósva ma már közhelyszámba menő felirata: „ismerd meg önmagad”.⁵

Azonban ebbe az önreflexív világba meteorként csapódott be egy keleti bölcs alakja: a Názáreti Jézus. Ő volt az, aki – elsőként a nyugati gondolkodás történetében – végrehajtott egy, utána sokszor megismételt, vagy megismételni próbált „radikális fordulatot”, mely az egész ókori világot kollektivisták irányába fordította, ahonnan megközelítőleg ezerháromszáz évig nem, és mind ez ideig eredményesen soha nem tudott kitörni. Mert mit tett Jézus? Felismerte, hogy a kollektivisták emberek tömegei képtelenek a görög filozófiák befogadására, nem képesek önmaguk megismerésére, és így ebben a paradigmában a teljes életre se. Így Jézus új paradigmát állított fel a rómaiak katonáállamának terhét viselő elnyomott népek és osztályok számára.⁶ Ő, egyfajta korai Schopenhauerként és Kierkegaard-ként felismerte, hogy az élet a maga valójában („a halálhoz való lét”) elviselhetetlen terhet ró az emberek nagy tömegeire („szorongás”), a kollektivistákra, és azt egymagukban elviselni képtelenek, így vagy összeroppannak alatta,⁷ vagy valamilyen öncsalásba kénytelenek menekülni. Ezt az „öncsalást”, a mindennapi élet gyógyszerét próbálta megadni nekik Jézus,⁸ mint látható még teljes mértékben az individualista paradigmán belül mozogva, hiszen a cél a nagyobb tömegek egyéni boldogsága (*edaimóniája*) volt. De a rendszer, amit létrehozott: elszabadult.

Hiszen mi volt ez a rendszer valójában? Hamis konstrukciók általi „élet-cél” biztosítása minden ember számára. Ez az, amit Nietzsche is kifejtett *Antikrisztusban*: azáltal, hogy az élet értelmét az életen kívülre helyezte, és létrehozott olyan fogalmakat, mint a „hit”, „remény” és „szeretet”: az életet

⁴ „a világ mint egyetlen élőlény, egyetlen anyag, egyetlen lélek” - Marcus Aurelius: *Elmélkedései*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1974. 48.

⁵ Az individualizmus és kollektivizmus fogalom pár nem egyezik meg, sőt, nem is azonos paradigmában mozog, mint a Nietzsche által *A tragédia születésében* kifejtett dionüszoszi és apollói – amelyek mellesleg megfeleltethetők a freudi felettes-énnek (*Über-ich*) és ösztön-énnek (*Es*) –, ám amelyek – Freud által részletesen elemzett – kölcsönhatásaival jól leírhatóak egyes az emberi viselkedés és bölcsélet olyan mozgatórugói, amelyek teljesen függetlenek az itt elemzett dichotómiától; antagonizmustól.

⁶ „Reményt és jövőt adok nektek!” - Jeremiás (29, 11)

⁷ Ahogyan teszi azt sok individualista is. ld.: *Pi* (1998, R.: Darren Aronofsky)

⁸ Nietzsche, F. W.: *Az Antikrisztus* 29-30. §

megfosztotta valódi jelentőségétől. Hiszen ettől kezdve az embereknek nem kellett elviselniük az élet nyomasztó valóságát, ha mindent megadással és beletörődéssel fogadtak, akkor egyrészt a lehető legkevesebbet ártottak a környezetüknek, másrészt abban a boldogító hitben éltek, hogy van értelme az életüknek, megkapják jutalmukat a túlvilágon. Élesen fogalmazva ez azt jelenti, hogy önmagukat a schopenhaueri „életakaratot elutasító” halálstratégián keresztül *de facto* kioltják, élőhalotti létmóddal megvásárolják a boldogságot: innen a megváltás: a Megváltó visszavezeti a Föld népeit a paradicsomba, a boldog tudatlanság állapotába.⁹

Nem kételkedhetünk benne, hogy a történelmi Jézus ezt a megoldást a jó szándéktól vezérelve nyújtotta az embereknek. Sőt: abban sem kételkedhetünk, hogy ez a válasz rossz válasz volt, ha a gondolkodás történetére vetítve vizsgáljuk hatásait; hiszen igaz ugyan, hogy kulcsot adott a boldogság eléréséhez, méghozzá nagy méretekben (az utilitaristáknak így nyilván tetszik ez a megoldás), de cserébe az emberiség történelmét az állati létbe való visszahanyatlás pályájára állította. Hiszen ennek az „életstratégiának” a tömeges alkalmazása, és az egyház, amelyet a tanítványok létrehoztak, olyan „mellékhatásokkal” járt, amelyek örökre megváltoztatták mind az emberiség, mind az egyes emberek történelmét.

Ahogy Nietzsche is írta, egyfajta „életvesztéssel” járt ez a filozófia.¹⁰ Vitára adhat okot, hogy ez filozófiának neveztetik. Az élőhalotti létmód sok minden, de nem önreflexió. Ám meg kell jegyezni, hogy Jézus részéről, aki vallásalapítóként hivatalból kinyilatkoztatott kész rendszert adott,¹¹ ez egy filozófiailag teljesen korrektül végiggondolt rendszer volt, csupán a követők birkanyája az, amely ezt a totális alvajárássá változtatta.¹² Másrésztől nincsen kizárva a kollektivistá filozófia, amely azonban nem önmagára irányult, nem premissza nélküli stb.; vagyis pszeudo-filozófia: van ugyan mögötte egy gondolat, de alapjait tekintve nem emberi, nem emberhez méltó,¹³ nem tekinthető igazi filozófiának, de *gondolatoknak* igen. Tehát mikor itt azt írom „ez a filozófia”, akkor egyrészt Jézus filozófiájára gondolok – amely önmaga jogán teljes jogú filozófia –, másrészt abban a köznapi értelemben használom, hogy „viselkedés”, „stratégia”, „életfelfogás”, mint ahogyan azt szoktuk mondani, amikor valaki átszalad piros lámpánál az úton, hogy „ezzel a filozófiával nem viszi sokra”. Ami azonban az életvesztésnél is súlyosabb következmény, és amely részben elkerülte Nietzsche figyelmét: a korai kereszténység létre-

⁹ Nietzsche, F. W.: *Az Antikrisztus* 33-35. §

¹⁰ Nietzsche, F. W.: *Az Antikrisztus* 43. §

¹¹ Nietzsche, F. W.: *Az Antikrisztus* 57. §

¹² Id.: „*Az eleveneknek megvannak az alvajárói, ahogyan a halottaknak is*” - Rescue Dawn (2006. R.: Wim Wenders)

¹³ Id.: Kant, Rousseau stb. - Nietzsche, F. W.: *Az Antikrisztus* 10-11 §

hozott egy mozgalmat, a kereszténység mozgalmát, amely szent feladatának tekintette az evangélium eljuttatását minden emberhez. Ez a mozgalom jelleg újra és újra megújuló hullámokban, de legintenzívebben a kereszténység korai szakaszában, amikor még az egyház az Utolsó Ítéletre mint hamarost bekövetkező eseményre tekintett, egy eszkatológikus időfelfogást adott az embereknek: úgy érezték, a történelem lezárul, és valami egészen új jön el, amelyért itt és most lehet tenni: most a történelem fordulópontján minden egyének beleszólása van a történelem menetébe.

Ezzel létrehoztak egy fiktív létezőt, a „katolikus (vagyis egyetemes) anyaszentegyházat”, amely a későbbi nemzetek és osztályok mintájára, mint egy egységes, organikus egész funkcionált. Ez három fontos következménnyel járt az egyének létmódjára: egyrészt a tömegeket fanatizálta, másrészt atomizálta, harmadrészt alternatív értékrendet (valóságot) teremtett. Fanatizálta a tömegeket, hiszen azt hirdette, hogy kizárólag azok látják helyesen a világot, akik együtt gondolkodnak,¹⁴ és mindenki más téved. Így egy éles elkülönülést hozott létre azok között, akik a közösség (egységes létező) részei, és mindenki más között, a „pozitív”, „progresszív” és a „negatív”, „retrográd” erők; a jó és a rossz, Krisztus és Antikrisztus között. Atomizálta a társadalmat, hiszen a nagy célt csak az embernél nagyobb létező, test¹⁵ érthette el, így mindenben a „szervezettel” kellett dolgozni, hogy a gonosz erői legyőzethessenek. Így tehát a korábbi egyének közti kommunikációt felváltotta az egyén és a szervezet közti kommunikáció: a problémák elintézése, az ügyek intézése, a mindennapi élet egy tekintélyelvű hierarchiába tagozódott be, ahol a tekintélyt a szervezet reprezentációja adta, hiszen ezek a méltóságok az egyház helytartói voltak valamekkora területen. Alternatív értékrendet hozott létre, hiszen a kereszténység teljesen új értékeket hozott be a köztudatba:¹⁶ addig minden filozófus megegyezett nagyjából bizonyos alapigazságokban, isteni/természeti törvényekben, amelyeket *belátással* vitán felül állónak tekintettek.¹⁷ Azonban jött a kereszténység, és létrehozott egy olyan értékrendet, amiben minden addigi érték mintegy visszájára fordult: ami eddig hősies tett volt, az most bűn, ami eddig bűn, az most erény: egy új logikát hozott, amely az embereket egyfajta „csandala-sunyiságra” készítette, hiszen azt kellett látniuk, hogy semmi sem biztos, aki egyik nap gonosztevő, az a másik nap szent, aki egyik nap hős – a másik nap az Antikrisztus. És mire volt jó mindez? Arra, hogy azoknak, akik

¹⁴ Nietzsche, F. W.: *Az Antikrisztus* 32. §, 52-54. §

¹⁵ Id.: *Jézus-teste*

¹⁶ Nietzschei terminológiával „*minden érték átértékelését*” hajtotta végre, csak nem úgy, ahogy ő szerette volna.

¹⁷ Pl.: négy fő erény, transzcendens jelenléte az emberek életében, az ember tisztelete, a rabszolgaság magától értetődő intézménye, a világ megismerhetőségének egyetlen kizárólagos tudományos útja, sors létezése stb.

a világban nem értek el semmit, és akik számára a világ csak fájdalmat és szenvedést tartogatott, a vesztesek és középszerűek számára „menekülési utat” nyújtott: a közösség értékformálásában a legfontosabb szempontot a közösséghez tartozás jelentette; aki belépett a közösségbe és *kritikátlanul* elfogadta annak értékeit, azt a közösség *kritikátlanul* elfogadta.¹⁸

Az ez utáni történelem gyakorlatilag nem áll másból, mint a kollektivista létmód hódításából és radikalizálódásából. Hiszen mi más a lovagi embereszmény, mint a kollektivizmus egyik formája? A lovag, egyedül (atomizáció) küzd a jóért (fanatizmus) – legyen az a sárkány elpusztítása, a kereszténység terjesztése, a gyengék védelme stb. –, szerelméért epekedik az ablaka alatt, és énekel neki (életvesztés), amelyért elnyeri méltó jutalmát akár az imádott hölgy kendőjének, akár egy hősi ének és nem múló hírnév, akár az üdvösség formájában (alternatív értékrend). Ez ellen az életből kiszakadt földi siralomvölgy ellen lázadt fel a reneszánsz, amely valójában nem maga a hit és az aszketizmus ellen lázadt fel, mint azt Nietzsche írja,¹⁹ hanem az ellen a felfogás ellen, hogy az élet értelme valami magasztosabb jóban lenne keresendő. A XIV. század dekadenciája a reneszánszban öltött testet, Machiavelli és Pico della Mirandola reneszánsza ez, amely egyrésztől nem akar a fentebb „jóért”, az „erényért”, az „üdvösségért” harcolni, hanem az életet veszi alapnak, másrésztől nem kér a fanatizmusból és a kérlelhetetlenségből: nem „testeket” lát, hanem egyéneket, nem egyházakat, hanem embereket, nem „jókat” és „rosszakat”, hanem esendőket.²⁰ Ezt a fordulatot – ahogyan Nietzsche is írja – megíhúsította a reformáció – amely – ahogyan Erik von Kuehnelt-Leddihn írja az *Szabadság vagy egyenlőség?*²¹ című könyvében – ugyanazt a mintát, sablont követte, amelyet később a *belőle táplálkozó* fasizmus.

Ami ez után következett az, ami igazán közveszélyessé tette a kollektivizmust: szekularizálódott, amelyet a későbbi korok a felvilágosodás jelzővel illettek, amelynél kevés hazugabb elnevezést ismer a történelem. Ekkor ugyanis a már meglévő kollektivista értékrend alól „kirántották” azt, ami a Megváltó üzenetéből még megmaradt; a hit – remény – szeretet hármásából csupán a hit, a legveszélyesebb maradt. Vagyis már elviekben se maradt meg a közösségen kívüliek szeretete, a tolerancia és a megértés, már elviekben se maradt meg a remény a jövőben, az isteni gondviselésben, az embertől független eseményben (Utolsó Ítélet), hanem kíméletlen és emberi tevékenység által elérhető jövőképet alkottak.²² Ekkor Kant, Rousseau és a

¹⁸ Nietzsche, F. W.: *Az Antikrisztus* 43. §

¹⁹ Nietzsche, F. W.: *Az Antikrisztus* 61. §

²⁰ ld.: II. Frigyes alakja – Nietzsche, F. W.: *Az Antikrisztus* 60. §

²¹ Kuehnelt-Leddihn, Erik von: *Liberty or Equality?* Front Royal, Virginia, Christendom Press, 1993.

²² Nietzsche, F. W.: *Az Antikrisztus* 11. §

többiek olyan értékrendet alakítottak ki, amely 1793-ban kulminált, és amely egyenesen vezetett a szekuláris nemzetállam nemzetvalláson alapuló tébolyáshoz; a Felsőbb Lény kultuszához, a haza oltárához, az arisztokraták koncepciósi pereihöz, „A köztársaságnak nincs szüksége sem tudósokra, sem vegyészekre”²³ mentalitáshoz, a francia hadüzenethez és *Vendée*-hez. Ez az értékrend, amely fogja a kereszténységet, eltávolítja Istent, beteszi a helyére a „közjó” fogalmát, elveti az egyházat, és beteszi a helyére az államapparátust: egyszóval a szekularizált egyház a nemzetállam lesz. A kollektivistá létmód legszebb megvalósulása: bürokrácia (atomizálódás), nemzeti lét (életvesztés),²⁴ nacionalista világszemlélet (alternatív értékrend).²⁵

A népek tavasza után, amely tulajdonképpen a Nagy Francia Forradalom utórezgésének is tekinthető, az emberek kezdtek egyfajta kiábrándultságérzetet érezni, amit sokan sokféleképpen hívnak, Nietzsche például *décadence*-nek, én pedig modernitásnak. Ez valójában annak a következménye volt, hogy a felettes-én – vagy az apollói – drasztikusan megváltozott, és míg addig összeegyeztethető volt az ösztön-énnel – a dionüszoszival –, addig a kollektívizmussal annak ellentétévé vált – világméretű neurózist, a modernitást okozva. Ez lehetőséget teremtett volna arra, hogy kilábaljunk a kollektívizmus mocsarából, ahogyan Kierkegaard is rámutatott az egyház elleni heves támadásával, és a választás, a választáson keresztüli önmeghatározás fontosságának hangsúlyozásával. Ez volt az a pont, ahol a reneszánsz után ismét az egyénre terelődött a figyelem, ezért ha Nietzsche a „modern kor Jézusa” – már pedig reményeim szerint a későbbiekben sikerül e mellett érvelnem –, akkor Kierkegaard a „modern kor Keresztelő Szent Jánosa”. Hiszen nagyjából minden fontos problémát felvetett, amellyel Nietzsche a későbbiekben foglalkozott, de ezeket nagyjából megválaszolatlanul hagyta, hiszen a végső megoldást a vallásos stádiumban találta meg, ami nem jelent mást, mint a Megváltó útjához, a kollektívizmushoz való visszatalálás, csupán immár egy tudatos út után. Mind az etikai, mind a vallásos stádium kollektivistá létmódot feltételez: egyik se önmagára irányult, sőt, a kettő egymás felett álló volta jól példázza a modernitás hatását: míg az etikai stádiumban még nyílt sisakkal a közösségre irányul az egyén, addig a vallásos stádiumban már a modernizáció (kollektívizmus) hatásaként elveszett az eredeti közösségi szellem, és a „mellékhatások” következtében szélsőségesen atomizálódott formulát hoz létre, ahol nem csak hogy minden ilyen stádiumú kizárólag Istennel tart fenn valamire való kapcsolatot, de az ő döntéseit kritika nélkül elfogadja. Éppen ez a modernizmus Janus-arca: itt az egyén egyedül áll Isten

²³ Marczali Henrik: *Nagy Képes Világtörténet*. Budapest, Franklin Társulat, Révai Testvérek, é. n. 420.

²⁴ ld.: Victor Hugo: *A nyomorultak* Enjolras alakja.

²⁵ ld.: Saint-Exupéry, Antoine de: *A kis herceg* török csillagásza.

előtt, és azért, hogy amit Isten „parancsol” azt feltétel nélkül követi; úgy irányul a közösségre, hogy közben önmagára tekint. Hiszen Isten akaratának hordozói: a próféták és egyházatyák mi más célt tűztek ki maguk elé, mint az emberiség üdvének szolgálata Isten nevében? De honnan tudták, hogy mit mond Isten, ha nem önmagukból/önmaguktól? Ugyanez jelenik meg a modernítésre adott válasz modernizmusban is, ahol saját értékeinket (intuícióinkat) a közösségre vetítve érzük el a kollektívizmus olyan atomizálódott fokát, hogy már a közösségi magatartás szikrája se lelhető fel. Kierkegaardnál tehát teljes mértékben hiányzik az individualitás, csupán három receptet ad a *meglévő problémák felismerése után* az „élhető” kollektívizmusra.

Kierkegaard által megkezdett úton indult tovább Nietzsche, a „modern kor Jézusa”, akinek életműve kísérteties hasonlóságot mutat *Az Antikrisztusban* felvázolt Megváltó-képpel: egész életműve a kollektívizmus, és az általa előidézett modernitás elleni harc része, és életművének nagy részét az utódok betagolták a kollektívista hagyományba. Hiszen hiába bújtunk ki mindannyian Nietzsche köpönyege alól, mégis, a kollektívizmus éppen az ő gondolataiból kapott új erőre, az ő nevében próbálták leküzdeni kollektívizmussal a modernitást, ami a posztmodern kor többszörösen is tudathasadásos társadalmához vezetett, hiszen a „baj” forrásával próbálták a bajt magát kezelni. Mert a kollektívizmus volt az, ami a fenn elemzett „mellékhatásai” miatt a társadalmat a modernitásba sodorta: a kollektívizmus okozta a „történelem vége” életerzést, az elidegenedést (atomizálódás), az élet értelmetlenségének érzetét (életvesztés), a fragmentálódás érzését (alternatív értékrendek tömegeinek jelentkezése) stb..²⁶ Ez volt az, amit Nietzsche a *décadence* fogalmában kárhóztatott: a határozatlan, elbizonytalanodott, ugyanakkor élni akaró embert, az „utolsó embert”.

Erre a problémára Nietzsche adott egy szélsőségesen individualista választ, az *Übermensch* választ, a fejlettebb, a „*hyperboreiosz*” választ a csürhével szemben, akik csak az ember feletti ember kiszolgálói. Mi értjük Nietzschét, tudjuk, mi vezette ezekre a gondolatokra, és megvan bennük a ráció. De a kortársak közül alig voltak, akik szintén megértették. Ő tisztában is volt ezzel, nem véletlenül hangsúlyozta gondolatai korszerűtlenségét. Azonban ahogyan *Az Antikrisztus* tanítványai azzá változtatják az evangéliumot, amit ők felfogtak belőle, úgy a kollektívista ideológusok is úgy alakították Nietzsche gondolatait, hogy azt a maguk szája íze szerint olvashassák. Így született meg minden nagyobb „modern”²⁷ gondolatrendszer Nietzsche örökében.

Végezetül: mi tehát a helyzet az igazság kérdésével? Nietzsche radikálisan szociál-darwinista válasza lenne a megoldás? Nietzsche válasza a végső

²⁶ ld.: Griffin, Roger: *Modernism and Fascism. The Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler*. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2007.

²⁷ kb. 1914-1968., az első világháború nagy társadalmi átalakulásaitól a posztmodernig.

igazság? Számomra nem. Nietzsche bizonyos szempontból maga se tudott szabadulni a kollektívizmus csapdájából: programadó lendülete azonos a felvilágosodás prófétáinak lendületével, mindannyian egy új világot akarnak felépíteni, és implicite mindannyian „nagyban” gondolkodnak: az *Übermensch*-csűrhe ellentét legalább annyira inhumánus (a humanizmus 'emberközpontúság' jelentésében), mint a kereszténység hívő-hitetlen, a nacionalizmus mi-ők, a náciizmus árják-egyéb ellentétei. A „magasabb rendűek” (akármit is jelentsen az) diktatúrája helotizmushoz, elnyomáshoz, eugenikához vezet. Ezek a maga logikáján belül is igazságtalan következmények, mint az Manu törvénykönyvéről írottakból is kiderül, ahol részletesen kifejti, hogy az uralkodó kaszté a jóság előjoga. Hiszen „a jóság csak az ő esetükben nem gyengeség”,²⁸ ami a könyv elején adott jóságdefinícióval – *mindaz, ami az emberben növeli a hatalom érzését, hatalom akarását, növeli magát a hatalmat*²⁹ – értelmetlen, hiszen ez a fajta jóság senkinél nem gyengeség, viszont ha a hagyományos értelemben vett jóságot használja, azzal ellentmond önmagának (mint oly sok más helyen is). Hogyan lehet tehát igazságot szolgáltatni ebben a kérdésben? Hogyan lehet individualista és kollektívista igazságosság formulát adni, illetőleg lehet-e olyat, amely mind a kettő esetében igaz?

A kérdés nehéz, hiszen a kollektívizmus – ellentétben az individualizmussal – nem egy passzív létmód: olyat még senki nem látott, hogy valakit rákényszerítették volna az önreflexióra, de olyat igen, hogy valakit „megtörték”. Ha megnézzük *A vadkacsát*, akkor se azt látjuk, hogy Gregers rákényszeríti a gondolkodást az *Ekdal* családra, hanem olyan helyzetbe hozza őket, ahol a kollektívista gondolkodás csődöt mond. Megpróbálja ráébreszteni őket etikájuk képmutató voltára, de valójában csak új elemekkel gazdagítja az ő kollektívista értékrendjüket. Mikor Hjalmar megtudja, hogy felesége az öreg Werle szeretője volt, akkor minden önreflexió nélkül eltaszítja magától. Ahogyan gyermeke is, mikor szíven lövi magát, nem azért teszi azt, mert azt hiszi, hogy az apja *őt* nem szereti, hanem azért mert nem képes feldolgozni azt a szituációt, hogy az apa nem szereti *a* lányát: ha lenne benne egy cseppnyi önreflexió, azonnal átlátná, hogy nem *ő* az, akit az apja nem szeret. Természetesen mivel Ibsen megrögzött pesszimista (schopenhaueri értelemben), így a jó karakter itt Hedvig és Gregers az Antikrisztus.³⁰ És valóban, Gregers pontosan azokkal az értékekkel érkezik, amelyeket Nietzsche képvisel, a dráma tétje éppen az, hogy ezeket az értékeket nem lehet sikerrel alkalmazni – kollektívista alapon: másokra ráerőltetve azt. Relling doktor híres rezonőri mondatában fogalmazza meg azt, hogy az individualista

²⁸ Nietzsche, F. W.: *Az Antikrisztus* 57. §

²⁹ Nietzsche, F. W.: *Az Antikrisztus* – 2. §

³⁰ vö.: Wass Albert: *Az Antikrisztus és a pásztorok*. Pomáz, Kráter Kiadó, 2003.

létmód akkora teher, hogy az átlag-ember azt elviselni képtelen. Ugyanakkor Ibsen pesszimista következtetésében *mindenki* kollektivista: Gregers ugyanúgy élet-hazugságban él, ahogyan Hjalmar.

Mit kellett volna tehát tennie egy igazi, individualista Gregers-nek? Hiszen ha elfogadja apja ajánlatát, akkor el kell fogadnia a kollektivista értékrendet is, nyárspolgári középszerűségben kell leélnie napjait. És ebben rejlik a kollektivizmus veszélyes volta: a kollektivizmus terjeszkedése egy olyan erő, amellyel igazságosságelméletünk felépítésekkor számolnunk kell, és amelyet igen találóan jellemezett Nietzsche a csandala-bosszú kifejezéssel, és mindazzal, amit ezen értett.³¹ Ugyanakkor véleményem szerint a kollektivizmus egyszerű másodrendű létezővé minősítése inhumánus.

Hiszen ez egy döntés kérdése, amelyet soha racionális alapon eldönteni nem lehet. Nietzsche jogosan mondja azt, hogy a kollektivizmus az emberiség egy alacsonyabb szintje, amely nem lehet releváns a magasabb szintűekhez képest. Én azonban azt gondolom, hogy az ember, akármilyen is az: érték. Így olyan igazságosságot nem tartok, nem tarthatok igazságosnak, amely az emberiség 99%-át csupán „zsákmányállatnak” tartja. És azért nem, mert nem gondolom, hogy ez egy *emberhez méltó* választás volna. Hiszen, ahogyan Schopenhauer írja *A halálról* című esszéjében: „*a szabadság valójában a létezésben és nem a cselekvésben van.*”

Az ember tehát igazából nem cselekedeteiben, hanem létezésében fejezi ki önmagát, tudja magát meghatározni, van szabadsága arra, hogy válasszon. Azonban nem gondolom, hogy az egy emberhez méltó létmód volna, hogy embereket semmibe veszünk. Vagyis egyfajta – Nietzsche-től merőben idegen – sztoicizmussal oldanám az ő brutális *Übermensch*-ét. Alapoznám ezt arra, hogy az individualista előtt két út áll: az egyik a kísérlet arra, hogy egy magasabb szintre emelkedjék, hogy a valódi, második értelemben vett *Übermensch* szintjét elérje, elérje azt a létmódot, amelyben sikeresen *felülemelkedik* az individualista-kollektivista dichotómián, és egy új filozófiai diskurzust képes megnyitni, és kivezeti valamilyen módon az emberiséget abból a devalválódásból, amelybe belekerült. A másik út választható, vagy egyenes következménye lehet a kísérlet bukásának: a visszasüllyedés az állati lét-szintre, a kollektivizmusba, és a bukás. A kollektivizmus elleni harc azonban *nem egy opció*, hiszen ez nem csak embertelen, de értelmetlen is: mivel a két létmód (de nem a magatartásforma, ami a döntés kérdése) születés kérdése, így nincs értelme ellene küzdeni, és merőben igazságtalan, tekintve, hogy önhibájukon kívül kerültek az emberek ebbe vagy abba a kategóriába – ha azonban az individualista mégis megpróbálja: sorsa a bukás, mert kollektivistákkal harcolva kénytelen azok szintjére süllyedni.

³¹ Nietzsche, F. W.: *Az Antikrisztus* 5-8. §, 43-44. §, 58-60. §

Összességében tehát mi az igazságosság? Ilyen jelenleg nem létezik. Hiszen a kollektivizmus számára mindaz igazságos, ami a középszerűséget és az életvesztést erősíti, a kollektivizmus igazságossága a *Szép új világ*, hiszen számukra egy *alapvető emberi jog*, az élethez való jog implikálja a hazugsághoz, a hazugságban való élethez való jogot. Ez a jog azonban az individualistának büntetés, halálos mérge, amely lassan elpusztítja. Az individualista számára az igazságosság az egyéni fejlődéshez, az *igazsághoz* való jog. Az individualista számára minden, ami személyiségét, őt magát, *akarátát* korlátozza: a legszörnyűbb zsarnokság. Ezért van igaza Max Stirnernek és Spinozának, Nietzschének és Rousseau-nak egyszerre, ugyanakkor egyiknek se. Döntés kérdése, hogy mit tekintünk fontosabbnak: a tömegek boldogságát, vagy a kevesek kiválóságát; én az utóbbira szavazom; – megszorításokkal. Nem azért, mintha azt gondolnám, az *Übermensch* létszint elérhető, hiszen ez ugyanolyan struktúra *lehet*, mint a Mennysország vagy a világbéke, hanem azért, mert azt gondolom, hogy „*bölcs belátással*”³² és mély empátiával egy individualistáknak álló világ élhető a kollektivistáknak is, és a legkiválóbbak szabad fejlődési lehetőséget kapnak. De ezt a döntést semmilyen racionális érveléssel nem lehet alátámasztani, így igazságosság fogalmat, amely mindenkire igaz, adni nem lehet.

³² Az *Antigoné* történetében az individualista, de doktriner Kréon, és a kollektivista Antigoné harcol egymással, ahol a tragédia forrása éppen Kréon intoleranciája: igaz ugyan, hogy tudja, neki van igaza, az ő értékrendje a magasabb rendű, a filozofikus; de nem látja be, hogy van, amikor az emberi nyomor és ostobaság keveréke kompromisszumra kényszeríti a legnagyobbakat is. Érdekes felfigyelni Iszméné és Antigoné kettősére: mindkettő a kollektivista létmódot képviseli, de míg Iszméné az individualista magatartásformájú kollektivizmust, vagyis önmeghatározás nélkül hoz egyes szám első személyű döntéseket, addig Antigoné a kollektivista magatartásformájú kollektivista, aki nem is gondolkodik önmagában, csupán a „felsőbb törvényeket” követi – jobbjára vakon.